

Kirjeest: Siiddaid Sápmi 2024. Sámiid ovtastallanvierut. Sijđoh 207-216. Toimátteijeeh
Fierranjot Kirstte Rávdná, Rauna Kuokkanen & Doavtter-Aino Aura, Aura Mari Pieski. DAT:
Kuovdâkiäinu.

Sämmilij ovtâstállâmtäävih já toi uđâsmitem

Biekkun Hânnu Asta Mitkijá (Balto) já
Fierranjot Kirstte Rávdná (Rauna Kuokkanen)

Elsa Laula ääigi rääjist mij sämmiliih lep vuáđudâm seervijd já sämitiigijd tuástud hástusijd já roččood ovdediđ jieččân áigápuáđu ja vuoigâdvuođaid. Mij lep vuáđudâm seervijd nuuvt iäljárávt masa jyehi máhđuláš áášán nuuvt ete motomeh leihâseh, ete sämmilijn lii servi “jyehi päädi keejist”. Servitooimâi peht organisistem já ornijdem lii puáhtám ennuv pyere, mutâ toh iä lah nahcim čuávdiđ taid vuáđučuolmâid, moh láá hettim já raijim maangâ suhâpuolvâ eellim, nomâlâs eennâm- já reesuursvuoigâdvuođai váilum já toid kullee vuoigâdvuođaid lahtojeijee aašijd. Jyehi suhâpuolvâ lii karttâm roččood siämmái ašijguin, eromášávt vuáđuiäláttásâin tegu puásuituálust já pivdoost.

Seervij já instituutioi lasseen mij tarbâšep uđđâlágán vuovijd já tyejiniävuid uuccâđ ohtâsijd vástádâsâid, já muoi iävtutteen, ete mij kolgâp luptiđ ovtâstállâmtaavijd formaalláš sajadâhân tain arenain, kost mij lep hárjánâm “politikistiđ” čyeđe ive ääigi. Muoi iävtutteen, ete táválíj čuákkimviäruidân lasseen mij pyehtip kevtiškyettiđ taan artikkâlist nomâttum ovtâstállâmtaavijd “uđđâlágán” (teikâ ärbivuáválâš) vyeahhin uuccâđ ohtâsii tiäđu, äddejume já čuávdušijd. Muoi kavnâtteen, ete ovtâstállâm-tuávádâh já toos kullee täävih västideh algâaalmugij relationaallâšvuođâ prinsiip. Relationaliteet prinsiip miel puoh jieğâliih kuleh oohťân, olmooš lii sorjolâš eres ulmuin, enâmist, puoh ton sivrâdâsâin já oles komovuodâst. Taas kulá meiddei täsiárvu, mast juáháš lii autonomlâš teikâ jieččânâs siämmást ko lii ubâlâšvuođâ uási já tiäťu kollektivitetân kulluuvâš. Relationaallii maailmibárdâs tiet algâaalmugeh távjá tiäđutteh oohťânkuullâm já koskâvuodâi merhâšume: koskâvuodah já oohťânkuullâm maailmijn, meiddei vuoiñâlâin maailmijn, láá ulmui tooimâi, taavij já tiäđu kuávdáást. Kuávdáást láá áárvuh tegu täsitiäddu, kunnijâttum já vuáruvaiguttâs. Kielâ spejâlist távjá taid koskâvuodâid. Muoi arvâleen, ete ovtâstállâm-tuávádâh puáhtá kevtiđ sämmilâš ärbivuáválâš já argâpeeivi vyeahhin eelliđ maailmibárdâs miel, tegu Áillohaš meid tiäddut: *“luándust lii jieijâs vuoiñâ / tot sárnu jieijâs kielâ / kuulâm tom / kuldâlâm / savâstâlâm muu viljâiguin muu obijguin / rasijguin šadoiguin elleiguin / keđgijguin”* (rijjâ jurgâlus). *Sämmilii* ärbivuáválii maailmibárdâs miel eennâm lii

fyysisâš já vuoinjâlâš ubâlâšvuotâ, mast olmooš lii tuše ohtâ uási nuuvt, ete puoh čonnâs oohtân já láá ovtâstállâmuásáliih. Täst kuorâttâlleen ovtâstállâm-prinsiip ton taavijd tondiet, ko halijdeen uásalistiđ sâmisjärvâduv huksiimân já nanodiđ siärvádâhsavâstállâm, mii ovdedičij riäiduid já vuovijd moh nanosmiteh siärvádâhlâš pyereestvaijeem já siärvádâhhâstusij čuávdim ohtâsávt.

Ovtâstállâmtaavijd puáhtá luptiđ kuávdášlâš vyehhin pyevtittiđ já hammiđ oovtâst uđđâ ohtâsii tiäđu, mii ij kenski šodâččii čuákkimvisteest savâstâldijn. Veikâ ääših teikâ koččâmušah sätlih leđe eidu siämmááh kuohtuin arenain (láávu já tullâpeles vs. čuákkimviste), te ovtâstállâmtaavijn lii manjii ereslágán vyevih kommunikistiđ já meiddei vuolgâsaje toos, maht ovdediđ ääši taan ereslágán arenast.

Munnuu mielâst lii tehálâš luptiđ ovtâstállâmtaavij sajaduv já áárvu tääl, ko mist lii stuorrâ tárbu vijđediđ jieččân riäidučuágálduv onnáa peeivi hástusij oovdâst. Ovtâstállâmtaavij peht sättip kavnâđ ohtâsijd čuávdusijd já ovdediđ pyereestvaijeem já siärvádâhhuksim – vuovijd, moi kavnâm tâi olášuttem ij lah máhđulâš čuákkimviistijn, kost láá jieijâslágán täävih já vuárdámušah lattiimân já kommunikistmân.

Ovtâstállâm ráhtá já nanosmit čonâstuvâid ulmuid, soojijd, enâmáid já eres jiegláid. Ovtâstállâmtaavij peht (tegu leškiistmáin kähvi tullâsajan Sáráhkán) mij uđâstep já nonnip jieččân áárvuid já čonâstuvâid jieččân maddâráid, ärbivuovvijd já vuoinjâlâšvuotân. Nonniimáin já máttááttâlmáin ovtâstállâmtavijdân mij nanosmittep jieččân siärvâduv dekolonisistem já pyereestvaijeem.

Taan čallust muoi kuorâttâlleen neelji táválíi ovtâstállâmtäävi ja tom, maht ovtâstállâm puáhtá toimâđ onnáa peeivi vyehhin já metodin čuávdiđ hästee siärvádâhaasijd. Ton lasseen muoi suogârdâlleen maht ovtâstállâmtäävih tuáimih sâmmilij ärbivuáválâš sovâdâttâmvyehhin, mon mij távjá kevttip mutâ mon áárvu tâi merhâšume mij ep ain huámmáš.

Muoi láán valjim kuorâttállâđ tiervâttem, huolhij čielgâdem, tulâstállâm já káhvâstállâm tondiet, ko puoh taah täävih láá uáli táváliih já argâpiäiváliih sâmmilij elimist, já tain lii ain stuorrâ merhâšume sâmisjärvâduvâst. Ovtâstállâmtaavijn lii meiddei vuoinjâlâš peeli, mii sáttá pääcciđ motomáid uáinimettumin. Ovtâstállâm kula tiäđulâš viggâmuš, perustume tâi haalu oohtânkuullâm nonniimân tâi sovâdem oovdedmân. Siämmást tiäduštem, ete ovtâstállâm ij meerhâš ijge vaadâ oovtâuáivilvuodâ aasijn. Adai mij pyehtip ovtâstállâđ veikâ ep liččiigin oovtâuáivilist.

Tiervâtem já huolhij čielgâdem

Tiervâtemtääpi puáhtá kuullâmvuođâ uáinusân. Ton peht mij almottep jieččân madduid sehe ulmuid já kuávloid já peessâp uápásmiđ iärásáid. Tággáár juovâdem iäláskit kuullâmvuođâ paadijd já ráhtá uđđâ čonâstuvâid ulmui kooskân. Ko sâmmiliih tiervâtteh nubbe nube, te sij tiervâtteh kiedâst nubijdis já eteh *bures*. *Dearvvahit* (tiervâttiđ) -sääni lii suorgiittum *tiervâs* (tiervâs) -säänist, já bures-saaniijn tiervâtem meerhâš, ete tuáivup nuubân tiervâsvuođâ já pyereestvaijeem. Ko sâmmiliih teivâdeh vuossâmuu tove, te läävejeheh koiđâdállâđ kuus nubbe kulá. Tot kiän nieidâ / kandâ lii já kođe kuávlust lii meddâl ij koiđâduu tuše párnáin já nuorâin, peic rávisulmuuh še kalgeh muštâliđ tom. Tot fáálá máhđulâšvuođâ čielgâdiđ láá-uv ulmuin ohtâsih hyelhih. Tiervâtem aktivist hyelkkivuodâ.

Huolhij čielgâdem lii tääpi, mast iskeh já suogârdeh oovtâst ulmui madduid säämi suuvâin já kavnátteh, mii te čonâččij ulmuukuáhtá oohtân. Talle lii hiättun tubdâđ suuvâid, mutâ lii uáli táválâš turvâstiđ meiddei suhâkirijid tâi puárâsub puolvân. Jis tiervâtdijn iä kavnuu ohtâsih madduuh, te lii tääppin meiddei kuorâttállâđ eres máhđulijid ohtâsijid ohtâvuodâid já koskâvuodâid (ovdâmerkkân näimilitoi, pargoviärmáduvâi tâi eres uápis ulmui peht). Hyelkkivuotâ nannee säämi já kuullâmvuođâ Sáámán.

Suuvâi siärvádâhlâš merhâšume addel stuorrâ suuváid vääldi, já säämi kyláin kávnovejeh suvâlâš hierarkiah, main motomijn suuvâin lii eenâb status ko nuubijn. Taat lii suhâvuáháduv negativlâš peeli, mii puáhtá virgáliijn ohtâvuodâin šoddâđ nepotismín. Taan hástus já eres negativlijd vaiguttâsâid, tegu illáástum ovtâskâsulmuu jávuttuttem, lii tehálâš tiäđuštiđ ijge toos já eres máhđuláid negativláid peelijd koolgâ leđe čalmettem.

Biologilij huolhij lasseen sâmmiliih láá vijđedâm huolhij čielgâdem verdijguin, škovlâ- já oskoskipáriijguin, aldas naaburiijguin, kaimijguin já ristvanhimijguin. Huolhij čielgâdem lii priivaat ohtâvuodâst noonâ säämi tääpi, mutâ onne huámášep ete tot ij tooimâ siämmáá vijđáht já nanosávt ko ovdil. Maht taam täävi puávtáččij tuálvuđ peivikiäjoid, škovláid, servijid já eres formaallub ohtâvuodâid. Mij pyehtip vâldiđ maali Hawai’ist, kost kanaka maoli -aalmug lii vijđedâm hyelkkitavijdis nuuvt, ete puohah, kiäh servih Aha Punana Leo -kielâiäláskittem já -nonnimohjelmân šaddeh hyelkkin koskânis.

Sooij tiervâtem lii soijijguin ovtâstállâm. Jodediijn soojij čoodâ olmooš puáhtá juoigâđ saje tâi tiervâttiđ já sárnuččiđ soijijguin valdâlmáin päikkinoomâid jiänušan. Luodijguin läävejeheh meiddei tiervâttiđ eres ulmuid. Tot, kote juáigá já máttá nube ulmuu lyedji juoigâđ ko oinâl suin, loptee tiervâtem áávu já ovtâstállâm áárvu. Siämmást lyedeh muštâleh suhâohtâvuodâin já čonnâsmijn.

Káhvástállâm já tulâstállâm

Säämi tääppin lii ain kuásuttiđ aainâs-uv käähvi ko ulmuuh puátih kolliđ. Tovláá ääigi ko ulmuuh juttii kuhes maadhijđ meccikuávluin, lâi táválâš faallâđ meiddei purrâmuš kuhesmätkiulmuid. Párnááh meid oppii aainâs-uv kuásuttiđ käähvi ulmuid jis lijjii jiečânis pääihist.

Káhvástállâm ij lah tuše käähvi juuhâm, mutâ távjá tom váldufunktio lii sosiaallâš ovtâstállâm. Káhvástállâm lii sämmilijn tääpi, mii lyevee savâstállâmمووvtâ.

Káhvástállâm čana mii siärvádâhohtâvuodâi uásálâžžân, mutâ mij ep laavii innig vâzziđ táalust nuubán káhvástâlmin tegu ovdil. Taan ääigi mij toollâp ohtâvuodâid távjá sosiaallii media peht, mii lii puáhtám uđđâ ovtâstállâmمووovijd mutâ meiddei hástusijđ.

Káhvástállâm ij lah lijká monâttâm merhâsuumees sämisiärváduvâst. Mij toollâp kähvipuudâid pargosooijjn já čuákkimijn. Taah láá epivirgáliih sajah, kuus mij mangii pääccip kuhheeb-uv ááigán suogârdállâđ oovtâst mottoom ääši, čuolmâ tâi hástus. Puáđusin sáttá motomin šoddâđ uđđâ ibárdâs.

Ulmuh káhvasteleh távjá meecist tulâstâldijn. Ohtâ tulâstállâmtääpi lii leškiistiđ kupsseest teikâ kähvipáánust kähvikuáškáñâs tullâsajan ovdil ko juheh jieijah.

Motomeh tietih, ete talle leškiist käähvi Sáráhkán, kote áásá aarrân vyelni, mutâ taat tääpi teikâ ton tuávááš ij sääti leđe puohháid uápis. Sáráhká lii mii iševuoinâ, kiäst lii vyeimi sehe šovâttiđ já šoddâdiđ, varjâliđ já čolgâdittiđ párnáá. Sáráhká-nommâ puátá säänist sárrat, mii meerhâš luovânem tâi sivnedem. Käähvi jyehim Sáráhkáin lii vyehi kijtteeđ suu iššeest já kunnijâttiđ suu adalduvâid. Ennâgâs mist iä täädiđ tiettiđ maht tääpi leškiistiđ käähvi tullâsajan lahtoo puárâsub ärbitiätun tast, moin lain párnááh puátih taan maailmân. Säämi muštâlemärbivyevi mielđ sämmiliih láá viežžâm párnâid poovná vyelni meecist, já selgienni teikâ omâs ákku lii puáhtám sii pááikán. Lii merhâšittee, ete veikâ áhkát sáttih leđe vâjâldum, te tääpi leškiistiđ käähvi tullâsajan lii pááccám. Taan täävi puáhtá tulkkuđ meiddei ohtân ovtâstállâmtääppin, moin mij nonnip koskâvuodâid enâmân já motomeh meid kunnijâtteh čonâstuvâid mii vuoinlâš áárbân.

Veikâ seremoniah já viäruh láá maangâlágáneh, tain lii ohtâsâš ulme: pyehtiđ oovdân, nonniđ, uđâsmittiđ já ávuđiđ ulmuu kuullâm já paldâluvâi eellim eres ulmui lasseen meiddei pirâsteijee maailmijn. Skenjkkâ (láhi) kulá maailmibárdâsân mon mielđ mecci addel skenjkkâdis ulmuid jis ulmuuh kunnijâtteh já adeleh tom áárvust – jis ulmuuh čuávuh tiätu kenigâsvuodâid. Sosiaalliih čonâstuvah kyeskih puohháid, meiddei enâmân.

Ovtâstállâm: ärbivuáválâš vyehi sovâdiđ

Sämmilij kooskâst sovâdâttâm lii ohtâ olmoošlâšvuodâ já olmožin lattiv uási. Ulmui koskâsii soovâdmist lii koččâmuš konsensus kavnâmist. Mij távjá addip konsensus-tuávâduv puástud merhâšiđ tievâslii oovtâuáivilvuodâ, mii ij lah máhđulâš ij ubâ tuáivuttettee. Konsensus ij lah págulâš harmonian viggâm. Konsensus meerhâš-uv ohtâsii sopâmuš tâi äddejume mottoom ääšist, veikâ savâstâlmân uásálistám ulmuin liččii ain jieškote-uvlágán uáinuuh ääšist.

Taažâ stuorrâtigge meridij ive 1968 puáđđuđ Alta-Kuovdâkiäinu čácáduv. Sämmiliih vuástálistii staatâ puáđđumvuáváamijd maangâlágán vuovijguin. 1970-lovo loopâst sii läjidii mielâčáittusijd maangâ saajeest ja orostittii huksimsaajeest maašiniij porgâškyetmist čokkáánmáin ráiđun toi oovdân. Motomeh niälgudii Taažâ stuorrâtigge ulguubeln 1981. Siämmáa ääigi lovmat säminisonid vuolgii linjâšautoin máadás ja väldidii uáiviminister Brundtland toimâttuv. Vuástálistmeh pištii kiddâ ive 1982 räi. Alta stuime pajedii Säämist nááguid ulmui kooskân, moh iä pieđgim tuše aalmug, mutâ meid motomijd perruid já suuvâid. Maangâseh vuástálistii, mutâ motomijn lâi eres uáinu já sij tuhhiittii staatâ miärádâs. Vanhimeh já ááhui já äijihij puolvâ pollii meid, ete jis sii nuorah vuástálisteh já šaddeh virgeomâhái oovdân, te sij pilledeh jieijâs puátteevuodâ. Olmooš ij vaje pyereest tiiliin, moin korrâ nááguh pajaneh ain suuvâ já perrui siste. Toh pieijii ulmuu eedeest usâškyettiđ torvolâšvuodâ olssis já jieijâs aldemuid. Asta tile lâi väädis Alta-stuimij ääigi já sun tuubdâi ovdâsvástádâs lavkkiđ sovâttellee roolin, keččâliđ pyerediđ kommunikistem já pyereestvaijeem huolhijguin ovtâstâldijn. Ovtâstállâm-täähvii lijjii noonâ iššeen peessâđ jyehiđ tiäđu já äddejume ääšist, lijjii te sist arenan kâhvâstâlmeh, tulâstâlmeh teikâ miinii eres kost teivâdiđ.

Ulme ii lamaš peessâđ siämmáa uáivilân peic sovâdiđ nuuvt, ete perusteh kuldâliđ iärâsijd já keččâliđ addiđ kođeh kuoimijdân vuolgâsoojijd já äddejuumijd. Nubbe pakkâ äšši, mii lii hástám motomijd ovtâstâlmân sämisiärvâduvâst, lii homoseksuaallâšvuotâ. Ive 2002 säämi homoh já lesboh vuáđudii jieijâd viärmáduv. Mutâ ain lii stuorrâ hástusin uázžuđ mottoom ulmuid addiđ homoseksuaallâšvuodâ já kunnižättiđ nube ulmuu vuoigâdavuodâ eelliđ jieijâs seksuaallii sojo mielđ. Ristâlâšvuodâ noomâst láá tuommim já tyemmejeh ain tom suddon, já meiddei homofobia áštá já iästá ulmuu elimist ávusávt homoseksuaalin. Seksuaallâš ereslágánvuotâ sáttá leđe šoddâm savâstállâm-fáddán perrui siste, jis mottoom aldaaš olmooš “puátá skäâpist olgos”. Nuuvt keevâi Asta-kääzi pirrâsist, ko 40–50 ihheed tassaaš suu hyelkki tubdâstij jieijâs homon. Ristâliih aldaulmuuh já hyelhih irâttii sárnuttiđ suu tast meddâl. Sii ettii ete tot lii puácuvuotâ já vaarâ mana paijeel. Asta muštá taid ennuv kâhvâstâlmijd huolhijguin já uáppâsijguin ko nuorâkerdi rojoi

mutteđ vuorâsub puolvâ tolâduumijd já viggâđ uázžuđ puohâid fáárun addiđ, tuhhiittiđ já tuárjuđ sii tiilijd. Toos monnii iveh, ennuv käähvi já noonâ kierdâvâšvuotâ, mutâ kuuloid soválâš- já olmoošlâšvuotâ vuoittii ristâlâšvuotâ nuttâlem paijeel. Ovtâstállâm ij meerhâš ete lii ain torvolii tiileest, mutâ tot váátá nube áárvustanneem já olmoošlijn koskâvuotâin täsitiädu tolâdem. Säämi ovtâstállâmtäävih fäälh máhđulâšvuotâid luptiđ aasijd, main ij lah oovtâuáivilvuotâ mutâ moid kavnâp taadeest tiäđulâšvuotâin já olmoošlâšvuotâin taggaar tile, mast puohah pyehtih juátkiđ ovdâskulij. Ain ij lah koččâmuš sovâdâtmist, ijge puoh aasijn pyevti tai taarbâš sovâdiđ. Ovtâstâlmijn sáttá leđe máhđulâš lasettiđ kuohtui peelij äddejume nube uáinuin, tolâduumijn, munejurduin nuuvt, ete olgoštem, paijeelkeččâm teikâ suárdim kiäppáneh já tuhhiitem lessaan.

Sovâdâttâm lii lamaš Säämist uáli kuávdášlâš ärbivyehi. Ton lasseen mij pyehtip oppâđ eres algâaalmugijn já väldiđ anon eres riäiduid, moh ovdedeh sovâdâttâm já ovtâstállâm taavijd. Okanagan-aalmugist Brittâlii Kolumbiast Kanadast lii tuávádâh en'owkin, mii kovvee sii ärbivuáválii täävi juksâđ ohtâsii äddejume. Tot lii kollektiiv prooses, mii viggá kavnâđ eromâšávt ucceeblohojienâid já -uáinuid. Ucceeblovo uáinuh já jienah láá teháliih já tarbâšliih tondiet, ko toh tarbâšuvvojeh pyeri stivriimân, meerridmân já siärvus pyereestvajemân. En'owkin ij lah miärádâstoohâm vyehi peic vyehi kuullâđ puoh jienâid. En'owkin-täävi ulmen lii visásmittiđ, ete jyehi perspektiv lii kullum. En'owkin viggá toos, ete uásálistám ulmuuh láá addim tom uáinu tai uáivil, mii spiekâst puoh enâmus jieijâs uáinust já uáivillist, já meiddei fattim ton merhâšume. Návt ereslágánvuotâ šadda maangâmuáđusâšvuotân, uáivilij já uáinui valjevuotâ uassin, mast puáhtá juátkiđ kommunikistem. En'owkin lii pyeri miinstâr sovâdâtmist eres algâaalmugáid, meiddei sámmiláid. Tot tiäddut prooses já puohâi uásálistem, ij loppâpuáttus teikâ miärádâs, mon mangâseh láá hárjánâm tiäduttiđ. Taggaar vyehi iäláskit já nannee olmoošlâšvuotâ äärbi, mast sovâdâttâm lii váimusist.

Loppâjurduuh

Muoi láán čallust oovdânpuáhtám maht ovtâstállâmtäävih láá sâmisärvusist ain iällááh já vijdâht aanoošt, já maht toi oovdânpajedem já uđâsmitem almoláid arenaid lii muulsâihtun tááláá čuákkimviistij kommunikistem- já sovâdâttâmvuovvijd. Ovtâstállâmtäävih sáttih joba dekolonisisteđ mii čuákkimistemtaavijd já faallâđ motomáid luándulub arenaid ja vuovijd savâstállâđ, haahâđ uđđâ tiäđu, sovâdâttâđ já kavnâđ ohtâsijd čuávdusijd. Koččâmuš lii meiddei jieččân taavij merhâšumeest já áávvudmist, mii lii dekolonisistem mávsulâš uási. Jieččân taavijd áávvuddijn mij siämmást ávudep jieččân vuástálistemvuoimijd já nonnip jieččân kulluuvâšvuotâ Sáámán.